

‘હુહુ’ – એક રસાળ ઐતિહાસિક નવલકથા | નિમેષ પટેલ

[હુહુ: લે. નરોત્તમ પલાણ, પ્ર. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, ૨૦૦૭, પૃ. ૮+૪૦૦, કિં. રૂ. ૨૦૦/-]

પ્રસિદ્ધ વિવેચક, પુરાતત્ત્વવિદ અને લેખક શ્રી નરોત્તમભાઈ પલાણ લિખિત નવલકથા ‘હુહુ’નું વાચન એક આનંદપ્રદ અનુભવ બની રહ્યો. ૧૯૨૫થી ૧૯૪૮નાં વર્ષો દરમિયાન ગાંધીજીએ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો કરેલો અહિંસક વિરોધ, સમાંતરે નવલોડિયાઓનો હિંસક દેશપ્રેમ, અલગ પાકિસ્તાનની માગ અને એને પગલે ભડકેલી કોમવાદની હુતાશનીની પશ્ચાદ્ભૂમિમાં જૂનાગઢમાં હિન્દુ-મુસ્લિમ ઐક્ય કેટલું નક્કર હતું તેનો ઐતિહાસિક અને રોચક ચિતાર ‘હુહુ’માં છે.

પ્રસ્તાવનામાં લેખક નોંધે છે તેમ ‘હુહુ’ એક પ્રતિબદ્ધ નવલકથા છે. એટલે જ એમણે નવલકથાને “એ મુસલમાનો જે હિન્દુઓ તરફ નારાજ છે અને એ હિન્દુઓ જે મુસલમાનો તરફ નારાજ છે”ને અર્પણ કરી છે. ‘હુહુ’ શીર્ષક જ દરિયાનાં મોજાં સાથે તુરંત ધ્વનિક પ્રાસ બેસાડી આપે છે. નવલકથાના પ્રથમ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરાયું છે તેમ ‘હુહુ’ એટલે પોરબંદરથી સોમનાથ વચ્ચેના દરિયામાં લગભગ દરેક ચોમાસાની સાથે સુસવાટા મારી ફૂંકાતો વિચિત્ર પવન જે નદીનાં મીઠાં જળ જોતજોતામાં કડવાં કરી નાખે છે, નદીનાં વહેણ અવળાં કરી નાખે છે અને જાનમાલનું નુકસાન પણ કરે છે. આ બહારનો ‘હુહુ’ છે. સાથેસાથે સમગ્ર નવલકથામાં વારંવાર ધ્વનિત થતો ‘હુહુ’ અંદરનો પણ છે. “ગુજરાતનો વાણિયો ન ફસાયો (ગાંધીજી) પણ ગુજરાતનો ખોજો (ઝીણા) એમાં ફસાઈ ગયો” (પૃ. ૩૧૨)થી સ્પષ્ટ થતો બ્રિટિશર પ્રેરિત કોમવાદ અને એ કારણે વકરેલું હિન્દુ-મુસ્લિમ વચ્ચેનું વૈમનસ્ય એ અંદરનો ‘હુહુ’. “આ હુહુ કેટલાનાં જીવન ખારાં બનાવશે ?” (પૃ. ૧૫૭)નો લેખકનો પ્રશ્ન શીર્ષકની યથાર્થતા પ્રગટ કરે છે અને યથાર્થતા સમગ્ર નવલકથામાં પડઘાતી પણ રહે છે.

‘હુહુ’માં પાત્રોની ભરમાર છે. રામ, અલક, રજુ અને પુનુનાં ચાર મુખ્ય પાત્રોની આસપાસ અન્ય પાત્રો – ‘ધર્માલય’ના મણિશંકર ભટ્ટ, એમનાં પત્ની સંતોકબા, જૂનાગઢના નવાબ મહોબતખાન, દીવાન સરદાર મહંમદખાન, રજુનાં બહેન મોતીબુ, જૂનાગઢના હરિપ્રસાદ, મુસ્લિમોના સ્થાનિક નેતા કાઝીસાહેબ, અમીનબેગમ અને બીજાં અનેક પાત્રો નવલકથાના પ્રવાહમાં ચોક્કસ અંતરાલે ભળતાં જાય છે. લેખનશૈલી એટલી રસાળ છે કે આ પાત્રોના આલેખન માટે લેખકને કોઈ સભાન પ્રયત્ન નથી કરવો પડ્યો. એક કુશળ વાર્તાકારને છાજે એ રીતે આ તમામ પાત્રો પોતાના સંવાદથી અને નવલકથામાં તેમને ફળવાયેલ ભૂમિકામાંથી જ પોતપોતાનું અલગ ચિત્ર ઊભું કરતા રહે છે. આવાસથી વધુમાં વધુ કસબ લાવી શકાય, કળા નહીં – એ ગૃહીતને ધ્યાને રાખીએ તો ‘હુહુ’માં લેખકે કળાના સાહજિકપણાનાં ઉત્તુંગ શિખરો સર કર્યા છે.

નવલકથાની શરૂઆતમાં રામ નામનો ગાંધીવાદના આદર્શથી રંગાયેલ યુવાન પોરબંદરથી જૂનાગઢ જઈ મણિશંકર ભટ્ટ સંચાલિત ‘ધર્માલય’માં રહી કોલેજ શરૂ કરે છે. કોલેજમાં અલક સાથે પ્રેમભીનું સાહચર્ય પ્રગટે છે. અલક હમખયાલ યુવતી છે. સમાંતરે, મુસ્લિમ યુવક રજુને રામનો ગાઢ મિત્ર બતાવાયો છે અને પુનુને રજુની પ્રેમિકા અને એ પછી એની પત્ની. ગાંધીવાદી

રામ અને રજુ જૂનાગઢમાં અલગ પાકિસ્તાનની માગ સાથે ફેલાતા કોમી વૈમનસ્યના સાક્ષી બને છે અને આ વૈમનસ્યના વિરોધના તમામ પ્રયત્નોમાં મક્કમતાથી સામેલ પણ થાય છે. વચ્ચેવચ્ચે, નવાબ મહોબતખાનના બિનસાંપ્રદાયિકતા તથા જૂનાગઢના રાજ્યવહીવટમાં ઝીણાના સમર્થકોના પગપેસારાના પ્રસંગો આવતા રહે છે.

નવલકથાનું કલેવર ઐતિહાસિક છે એટલે લેખકે વાર્તાપ્રવાહમાં ‘ગદર’ ચળવળની અને હિંસક રાષ્ટ્રવાદમાં માનતા ક્રાંતિકારીઓની વાતો પણ રસપ્રદ પ્રસંગોથી વણી લીધી છે. સાથે ગાંધીજીનો હિંસક રાષ્ટ્રવાદ સામેનો વિરોધ રામના પાત્ર દ્વારા છતો થતો રહે છે. જૂનાગઢ હથિયાર ભરેલ ટ્રકને લઈ જતા સ્વામી શિવાનંદજીને રાજકોટથી જ રામ મોરબી પાછાં વાળે છે એમાં અને ક્રાંતિકારીઓએ ટ્રેનના પાટા ઉખેડી નાખવા કરેલા આયોજનને રામ વિફળ બનાવે છે એમાં આ વિરોધ લેખકે જીવંત કર્યો છે. અંતે દેશના ભાગલા થાય છે, આરઝી હકૂમતનું સૈન્ય તથા જૂનાગઢનો પ્રચંડ હિન્દુસ્તાનતરફી લોકમત જૂનાગઢને પાકિસ્તાનમાં ભળતા રોકે છે. અલક કરોચી થઈ સરાહિયાના સિંધપુરમાં નિર્વાસિતોના કેમ્પમાં આવે છે, એક અકસ્માતમાં પોતાનો એક પગ પણ ગુમાવે છે અને અંતે રામ અને અલક કાયમને માટે એક થાય છે. છેલ્લે, “શા માટે આપણે આ મદારીવેડા છોડતા નથી ?”ના ગમગીન, વેધક સવાલથી અલકનો લોખંડી પગ રામ પોતાના કપાળ પર ઠોકે છે. રામના મોઢે પુછાતો આ પ્રશ્ન લેખકે સ્વાતંત્ર્યોત્તર જનસમાજને પણ પૂછ્યો જ છે. જ્ઞાતિ-જાતિ-ધર્મના વળગણ વિનાના સંતાનને જન્મ આપવા ઉત્સુક “રામને ઝીલવા આકાશ સ્વરૂપ થઈને સૂતેલી” અલકના વર્ણનથી નવલકથા અંત પામે છે.

ઇતિહાસકાર નવલકથા લખે ત્યારે ઇતિહાસ અને નવલકથા બન્નેને સરખો ન્યાય ન આપી શકે એ ભયસ્થાન સ્વાભાવિકપણે રહે જ છે. પણ લેખક આ ભયસ્થાનથી શરૂઆતથી જ સભાન રહ્યા છે. પ્રસ્તાવનાથી જ લેખક સ્પષ્ટ છે કે “...અહીં ઇતિહાસ બહારનું કશું નથી, છતાં આ ઇતિહાસનું પુસ્તક નથી, આ નવલકથા છે.” (પૃ. ૬) અને ઇતિહાસને આધાર રાખીને પણ લેખક એક રસાળ નવલકથા ઉપજાવી શક્યા છે એ એમની લેખનસિદ્ધિ છે.

‘હુહુ’ના પ્રસંગો, સંવાદોમાં લેખકની ફિલસૂફીની ઝાંચ પ્રગટતી રહે છે, એ કારણે ‘હુહુ’ના ઘણા સંવાદો અને નિરીક્ષણ યાદગાર બન્યાં છે અને લેખકની પ્રગલ્ભ અને તોય પ્રસન્નચિત્ત જીવનદષ્ટિની ઝાંખી પણ કરાવે છે. લેખકનું જીવનસભર વાક્ય જુઓ : “...દાંત જાય કે વાળ ખરે – છેલ્લી ક્ષણ સુધી જીવન જીવવું એનાથી મોટો કોઈ ધર્મ નથી !” (પૃ. ૧૪૨) ટોલસ્ટોયની મહાનવલ ‘વૉર એન્ડ પીસ’માં નાયિકા નતાશાની ફિલસૂફી “ધેર શુડ બી નર્થિંગ લેફ્ટ ઇન લાઇફ બટ ડૂ ડાય” (જીવનમાં મરવા સિવાય કશું બાકી ન રહેવું જોઈએ) યાદ આવે છે ?

“ધરમાં કોઈ કમાનારું નથી ?” “છે અને કમાતું નથી”માંથી પ્રગટ થતી રાજપૂતાણીની પીડા જુઓ. “રામે અનુભવ્યું કે સ્ત્રી માત્રને પોતાના સાસરાપક્ષની સ્ત્રીઓ વિશે આવી વાતો (ખણખોદ) કરવી ગમે છે” (પૃ. ૧૫૦)માં તત્કાલીન સમાજનું એક નાનું પણ સચોટ નિરીક્ષણ છે.

એ જ રીતે “દુનિયાભરમાં જેટલા દેશો છે તે બધાનો ઇતિહાસ તપાસો – ક્યાં છે યુદ્ધની સમસ્યાનો હલ ?” (પૃ. ૩૬) સાહિર લુધિયાનવીની ૧૯૬૫ પના ભારત-પાક યુદ્ધ પર લખેલ નઝમ “એ શરીફ ઇનસાનો”માં આવતા પ્રશ્ન “જંગ તો ખુદ એક મસલા (પ્રશ્ન) હે, જંગ ક્યા મસલોકા હલ હોગી ?”ની યાદ દેવડાવે છે. પૃ. ૮ પરના વાક્ય “બ્રાહ્મણને ભેદ

અને વેદ બન્ને લોહીમાં હોય. વેદ એટલે જ્ઞાન અને ભેદ એટલે હુંકાર. આ ભેદ શેવાળ જેવો છે, એને હટાવો એટલે વેદ ઊગી નીકળે !”માંનું વૈચારિક ઊંડાણ સ્પર્શ્યા વગર નથી રહેતું. “રજુ, વટલાયેલો જ કટ્ટર હોય છે” (પૃ. ૧૧૦)ની સત્યતા પર કોણ શંકા કરી શકે ?

નવલકથા માટે જરૂરી અને ઉપકારક ભાષાકૌશલ્ય પણ લેખકને હાંસલ છે એટલે ‘હુલુ’માં કથનની રોચકતા વધી છે. “.... ત્રમત્રમ ત્રમત્રમ રાત વીતી રહી છે” (પૃ. ૮૮) અને નિર્વાસિતોનું વર્ણન “.... ભડકેલા ઢોર જેવી આંખે એકબીજાને જોઈ રહ્યા છે.” (પૃ. ૩૮૦)માં અભિવ્યક્તિની વેધકતા નોંધનીય છે; તો પૃ. ૬૬ પરનો શબ્દપ્રયોગ ‘વિલોમ દશ્યાવલી’ તથા પાના ૩૮૮ પરનું વાક્ય ‘...અલકે (કાખણ) ઘોડીનો માંદો સેલારો લીધો...’ પણ આનાં ઉદાહરણ છે. નીવડેલી કલમમાંથી જ ‘સેલારો’ જેવો ચોક્કસ શબ્દ નીકળી શકે, કોઈ અર્ધપાકટ કલમે ‘ઘોડીથી મોટો કૂદકો માર્યો’ લખીને સંતોષ માની લીધો હોત ! સાથે સાથે ‘ગરથની હેઠ અરથ’ (પૃ. ૧૧૨), બોરને કાંટા, બોરડીના બેય બેટા (પૃ. ૮૫) તથા એવી અન્ય રૂઢ કહેવતોનો યથાપ્રસંગ ઉપયોગ પણ થયો છે. નવલકથાકાર તરીકેનાં વિધાનોમાં પણ ‘દેખાણો’, ‘ઘા ખાઈ ગયા !’ (પૃ. ૩૬૮) જેવા બોલીના શબ્દોથી કથનમાં સ્થાનિકતા અને લવચીકતા ઊભરી છે.

લેખકના ઇતિહાસપ્રેમને કારણે નવલકથામાં વખતોવખત વિસ્મય પણ ઉમેરાયું છે. બાબાગૌરની દરગાહના ઉલ્લેખ સાથે રામ-સીતાના ઐતિહાસિક કથાનકને સમાંતરે આફ્રિકાના સીદીઓમાં પ્રવર્તતા મખ્મનદેવી – બાબાગૌરના કથાનક સાથે સરખાવી સંસ્કૃતિઓ વચ્ચેના ઐતિહાસિક સમાંતરોને શોધવાનો લેખકનો પ્રયાસ આનું ઉદાહરણ છે. અન્ય જગ્યાએ ગાંધીજીએ શાંતિની અપીલ કરતો હિટલરને લખેલ પત્રનો તથા ફિરંગી-હિન્દુના મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થયેલ ‘ભૂરિયાં’ કે ‘પરમીટિયાં’ પ્રજાનો પણ ઉલ્લેખ છે. સ્ટાલિનને અને હિટલરને હંફાવ્યા બાદ ગાંધીજી સાથે મુલાકાત કરીને ગિરનારમાં ઊતરી ગયેલ કોઈક તાંત્રિક કે જાદુગર ‘ખેલિંગખાન’નો અણસતો ઉલ્લેખ છે એનું થોડુંક વિસ્તરણ રસપ્રદ બન્યું હોત. સૂફી પ્રશ્ન “દર કી બાત કરો દરવેશા, બાદશાહ હૈ કોના વેશા ?” (પૃ. ૩૩૮) (અલ્લાહનો વળી કયો પોશાક છે ?) પણ નવલકથાના ધ્યેયને ઉપકારક છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાનના જાપાનીઝ પાયલોટોનું ‘સેલ્ફ બોમ્બ’ તરીકે વર્ણન છે પણ આ માટે વધુ પ્રચલિત શબ્દ ‘કામીકાઝે’ પાયલોટ છે એટલું મિત્રભાવે.

‘હુલુ’નાં રસસ્થાનો સંખ્યાબંધ છે. હજુય ઘણું લખી શકાય. પણ એમ કરવાથી કૃતિ વાચક પાસેથી ઝૂંટવાઈ જાય. લેખકે પોતાના સ્વસ્થ વિવેચનગ્રંથ ‘લોચન’માં જે ‘કાકભશુંડી વિવેચકો’નો ઉલ્લેખ કર્યો હતો એમની કર્કશતા શમી ગયા પછી ‘હુલુ’ યાદ રહેશે સ્વાતંત્ર્યપૂર્વના જૂનાગઢમાં પ્રવર્તતા કોમી ઐક્યના ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ તરીકે, પ્રતિબદ્ધ લેખનમાં જોશપૂર્વકનો ઉમેરો કરતી નવલકથા તરીકે તથા તેના વેગવંતા પ્રવાહ અને પ્રસન્નચિત્ત લેખન માટે. રામ-અલક તથા રજુ-પુનુના પ્રણયપ્રસંગો તથા પરસ્પરની મજાકોમાં લેખકની જે બિનધાસ્તતા ઊછળે છે એ પણ બરાબર જ છે. મખમલી, ગલીપચી કરાવતા દ્વિઅર્થી સંવાદો કે વર્ણનને બદલે બિનધાસ્ત, તાદૃશ લેખન વધુ આવકાર્ય છે. આમેય, ગુજરાતી નવલકથા તથા વાચકમાનસ આવા ‘બોલ્ડ રાઈટિંગ’ માટે તૈયાર પણ છે.

રઘુવીરભાઈ ચૌધરીએ ‘હુલુ’ને ‘સકલલોકની નવલકથા’ તરીકે જોઈ છે. ‘હુલુ’માં ઉઠાવાયેલા પ્રશ્નો સમયને અતિક્રમે છે.